

İkinci Meşrutiyet'in İlanının Adana'ya Yansımaları ve Şehirdeki Asayiş Sorunları (1908-1909)*

Reflections of the Second Constitutional Monarchy in Adana and Public Security Problems in the City (1908-1909)

Osman Karlangıç**

Öz

Abdülhamit'in meşrutî yönetime son vermesinden sonra ona karşı oluşan muhalefet 1908'de meşrutîyetin tekrar ilanını sağladı. Bunun Osmanlı şehirlerine yansımaları oldu. Şehirlerde yaşanan sevinç gösterilerinde ölçünün kaçması ve sonrasında yaşanan aşırılıklar zaten kötüye giden asayiş problemlerini daha da ağırlaştırdı. Abdülhamit dönemi yöneticilerinin aşağılanarak işten el çektirilmesi ve bunların yerine tecrübesiz yöneticilerin getirilmesi devlet otoritesinin zaafa uğramasına neden oldu. Yine devlet yöneticilerinin işlerine müdahale edenlerin çoğalması, vergi vermek istemeyen bir kesimin ortaya çıkması, durumu daha içinden çıkılmaz hale getirdi. Adana'yı diğer Osmanlı şehirlerinde yaşanan gelişmelerden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Bu çalışmada İkinci Meşrutiyet'in ilanının Adana'ya yansımaları ve bahsi geçen dönemde şehrin ağırlaşan asayiş problemleri üzerinde durulacak, yaşanan gelişmelerin devlet otoritesine etkileri değerlendirilecektir. 1908-1909 yıllarındaki Türk Ermeni ilişkileri çalışmanın kapsamı dışındadır.

Anahtar Kelimeler: Adana, asayiş, meşrutîyet, umumhaneler, ameleler.

Abstract

After Abdülhamit ended the constitutional government, the opposition against him proclaimed the constitution again in 1908. This was reflected in the Ottoman cities. Extremism in the joys of the cities and subsequent excesses aggravated the problems of public order which were already bad. Dismissal from work of Abdülhamit period managers by humiliating and instead of them, the introduction of managers who do not understand from work caused the state authority to suffer. Again, the proliferation of those involved in the affairs of state managers, the emergence of a section that did not want to give tax, made the situation more inextricable. It is not possible to evaluate Adana independently from the developments in other Ottoman cities. In this study, reflections of the proclamation of the Second Constitutional Monarchy in Adana and in this period worsening public order problems of the city will be discussed, the effects of the developments on the state authority will be evaluated. Turkish-Armenian relations in 1908-1909 are outside the scope of the study.

Keywords: Adana, public order, constitutionalism, brothels, workers.

* Bu çalışmada Adana'da asayiş sorunları vurgulanırken Türk-Ermeni ilişkileri üzerinde durulmamıştır. Türk-Ermeni ilişkilerinin asayiş üzerindeki etkileri ile ilgili bkz. Karlangıç, Osman, "Adana'da Devlet Otoritesinin Zaafa Uğraması ve Türk-Ermeni Münasebetleri (1908-1909)", *History Studies*, C.10, S.6, 93-116, (Eylül 2018).

** (Dr. Öğretim Üyesi); Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, osmankarlangic@mynet.com; ORCID: orcid.org/0000-0001-6022-1073

Giriş

Avrupa’da yayılmaya başlayan “siyasi düşünce akımları” Tanzimat döneminde (1839-1876) Osmanlı aydınları arasında hızla taraftar bulmaya başladı. 1865 yılında Genç Osmanlılar adı altında örgütlenen aydınlar 23 Aralık 1876’da Meşrutiyet’in ilan edilmesini sağladılar. Meşrutiyet yönetim kısa ömürlü oldu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaşanan olumsuz gelişmeler ve hükümetin II. Abdülhamit’i denetlemeye kalkması dolayısıyla padişah 1878 yılında 6,5 ay kadar çalışan Meclis-i Mebusan’ı tatil ederek meşrutiyet yönetime son verdi ve tatil süreci 30 yıl sürdü. Meclisin tatili ve meşrutiyet idaresinin sona ermesi Genç Osmanlıların etkisi altında kalan bazı aydınların II. Abdülhamit’e muhalefetine ve meşrutiyet için çalışmalarına neden oldu¹.

Yaşanan gelişmelere bakıldığında İkinci Meşrutiyet’e zemin hazırlayan ana etkenin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit’e karşı Jön Türklerin² gerçekleştirdiği siyasi faaliyetler olduğu görülür. Bunun yanında uluslararası etkileri de hesaba katmak gerekir. Sultan baskıcı bir yönetim uygulasa da kurumların modernleşmesi için yoğun bir çaba içerisinde oldu. Yeni okullar açtı, bahsi geçen okullarda -özellikle tıp eğitiminde- materyalist eğilimler ortaya çıktı ve gelenekten uzaklaşan nesiller yetişmeye başladı. Bunun etkileri de Askeri Tıbbiyede görüldü ve 1889 yılında II. Abdülhamit yönetimine muhalif bir örgüt doğdu. İttihat-ı Osmani adıyla örgütlenen bu yapı İtalyan Carbonari örgütünü örnek aldı ve hücreler şeklinde örgütlendi. 1895’e kadar propaganda yöntemiyle taraftar toplama çabası içerisinde olan örgüt bahsi geçen tarihten itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. Basın yoluyla yurt içi ve yurt dışında propaganda faaliyetlerine hız verdi. 1896 ve 1897 yılları cemiyetin iki darbe girişimine sahne oldu ve bu girişimler başarısızlıkla sonuçlandı³. 1902 yılında Paris’te Jön Türkler arasındaki dağınıklığı ortadan kaldırmaya yönelik bir kongre toplandı. Bahsi geçen kongrede birlik sağlanamadığı gibi ayrılıklar daha da derinleşti.

Asya ve Avrupa’da demokratik eğilimlerin artması, 1905 yılında Rusya, Japonya ve 1907 yılında İran’da ihtilal yoluyla meşrutiyet yönetimlerinin ortaya çıkması İttihatçılar için bir ümit oldu. 1907 yılında gerçekleştirilen kongrede Jön Türkler ihtilal yoluyla meşrutiyet yönetimi yeniden hayata geçirme kararı aldılar. Batı Anadolu ve Makedonya önemli ölçüde teşkilatlandıkları yerlerin başında geliyordu⁴. Osmanlı Devleti’nde askerinin maaşının düzenli ödenmemesi, teçhizat eksikliği, asker yetersizliği ordu mensupları arasında morallerin bozulmasına neden oldu. Yaşanan olumsuzluklar ihtilal için uygun zamanın geldiği konusunda İttihat ve Terakki’yi cesaretlendirdi⁵. Makedonya sorununun Osmanlı aleyhine çözülmesi ve 10 Haziran 1908’de Rus çarı ile İngiltere kralının buluşması ve Osmanlı topraklarının bu görüşmeye konu olması İttihatçıların tepkisine

¹ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, C. IV, 5. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, s.218; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, (İstanbul: Filiz Yayınevi, 1995), 399-400.

² I. Meşrutiyet’in ilanını sağlamak için faaliyet gösteren ve 1878 yılında meşrutiyet yönetime son verilmesinden sonra ise II. Abdülhamit’e muhalefet ederek Meşrutiyet’in tekrar yürürlüğe girmesi için çalışan aydınlar verilen addir. Kişisel bir görüntü sergileyen muhalefet zamanla örgütlü hale gelmiş ve İkinci Meşrutiyet’in ilanını sağlamıştır. II. Abdülhamit döneminde jeune’lik dinsizlik, dehrilik, asilik, sosyalistlik olarak algılanmıştır. Jön Türkler kendilerini cemiyet, komite, hizip, parti gibi adlarla adlandırmışlardır. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 7. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 405; Uçarol, s.399-402.

³ Bülent Tanör, *osmanlı-türk anayasal gelişmeleri*, 11. Baskı, (İstanbul: YKY Yayınları, 2004), 167-168.

⁴ Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıldan Yıkılışa Kadar)*, (Ankara: Gazi Yayınevi: 2003), 195; Tanör, s.172.

⁵ Justin McCarthy, *Osmanlı’ya Veda*, çev. Mehmet Tuncel, 2. Baskı, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2006, s.62,

neden oldu⁶. Yaşananlar İttihat ve Terakki'yi Meşrutiyet'in ilanı konusunda hızlı hareket etmeye yöneltti⁷.

Niyazi ve Enver beylerin Meşrutiyet'in yeniden ilanı için giriştikleri hareketler sonrasında II. Abdülhamit olayların önünü alamayarak 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'i yeniden ilan etmek zorunda kaldı⁸. Jön Türkler, Meşrutiyet'in ilanını "kendilerini hürriyet ve milli kurtuluş davasına adanmış vatanseverlerin kahramanca bir zaferi olarak" abartılı bir şekilde yüceltti⁹. Vatan, hürriyet, terakki (ilerleme), ittihat (birlik) kavramları herkesin dilinden düşmeyen tılsımlı ifadelere dönüştü¹⁰. Sevinç gösterileri yapıldı ve devletin parçalanmaktan kurtulacağına dair ümitler arttı. Yönetimdeki hızlı değişme devlet otoritesinin zaafa uğramasına yol açtı. Bütün Osmanlı şehirlerinde görülen sevinç gösterileri, törenler ve halkın devletin işleyişine müdahalesi gibi durumlar Adana'da da yaşanıyordu. Bu çalışmada Adana'da İkinci Meşrutiyet'in ilanına tepkilere ve devlet otoritesini zaafa uğratan gelişmelere değinilecektir. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında (1908-1909) yaşanan Türk Ermeni çekişmeleri ve çatışma süreci çalışmanın kapsamı dışındadır.

1. İkinci Meşrutiyet'ten Önce Adana'da Asayiş

XIX. yüzyılın sonlarında Adana hemen her yönden asayiş sorunları ile karşı karşıya kaldı. Devlet kurumları da sorunluydu. Adana asayişinden sorumlu kuruluşlardaki bozulmaların jandarma için de geçerli olduğu görülmektedir. Devlet, şehirde artan asayiş problemlerini en aza indirmek için çeşitli girişimlerde bulundu. 1894 yılına ait bir belgede; Adana jandarmasının bu görev için uygun olmayan şahıslardan oluştuğu, asayişin temininde gerekli başarıyı sağlayamadığı, Ermenilerin çıkardığı kasıtlı yangınları engelleyemediği, hatta bir kısmının uygunsuz işlerin içerisinde olduğu üzerinde duruluyordu. Adana jandarmasının yeniden ıslahı konusunda verilen emirden sonra şehir zaptiyesinde inceleme yapıldı. Çavuş, onbaşı ve dokuz askerin uzun senelerden beri görevlerini ifa ettikleri ve emekliye ayrılmaları gerektiği belirtildi. On iki asker ve bir onbaşının ahlaken düşük seviyede ve bu iş için uygun olmayan şahıslardan oluştuğu ifade edildi. Askerler arasında birkaç Ermeni bulunduğu ifade edilerek emekliliği gelenlerin tekaüde ayrılması ve ahlaken uygunsuz davranışlar sergileyenlerin askerlikten çıkarılması emredildi¹¹.

Adana'da düzeni sağlayan kuruluşlarda ve diğer alanlarda asayiş sorunlarının artmasına karşılık XIX. yüzyıl sonlarından İkinci Meşrutiyet dönemine uzanan süreçte düzeni sağlamaya, şehri modernleştirmeye çalışan nüfuzlu bir vali görev yapmaktaydı. Vali Bahri Paşa zaman zaman sıkı güvenlik tedbirleri altında, yanında yüzbaşı, diğer tarafında komiserle Adana caddelerinden ihtişamlı bir geçiş yapardı. Esnaf, mağaza ve dükkân sahipleri onu selamlamak için caddenin iki kenarına dizilir ve eğilerek selamlarlardı. Kendisi de selama karşılık verirdi. XX. yüzyılın başlarında Bahri Paşa, vilayette kontrol için gezintiye çıktığı zaman köylüler ona saygılarını sunmak için yol kenarlarında bekler, gelince de selamlarlar, şikâyet ve isteklerini valiye takdim ederlerdi. Müslümanların kutsal ayı Ramazan geldiğinde vali teravih namazlarını istisnasız Ulu Cami'de kılardı. Ayrılırken askeri bando caminin kapısı önünde onu selamlardı. Bandonun çaldığı

⁶ Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, (Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015), 106-107.

⁷ Tanör, s.179.

⁸ Uçarol, s.403.

⁹ Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, 3. Baskı, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 648.

¹⁰ Berkes, s. 405.

¹¹ BEO (Babralı Evrak Odası), 535/40082, 17 Cemaziye'l-Evvel 1312 [16 Aralık 1894]

nağmeleri duyan halk toplanır, etkileyici nağmeler bir tebessüm oluştururdu. Paşa, “Leyl-i Kadir’in” (Kadir Gecesi) olduğu gün ikinci namazını müteakip elinde ipek mendile sarılı küçük şişedeki “Sakal-ı Şerif”i, görmek için gelenlere öptürürdü¹². Bahri Paşa döneminde şehirde irfan seviyesinde ilerlemeler başladı, okul ve kiliseler mükemmel hale getirildi. Bunlarla da yetinmeyen Paşa, çarşı ve mekânlar inşasına girilerek Adana’yı yaşanılabilir hale getirmek için çok fazla mesai harcadı¹³. Hükümet Konağı ve Kuruköprü’deki Meydan Çeşmesi ve Sanayi Mektebi Bahri Paşa döneminde yapıldı¹⁴. Adana ovasının sulanması ile de ilgilendi. Memleket Hastanesi olarak bilinen devlet hastanesini kurdu¹⁵.

Halkla yakın ilişkiler içerisinde olan Bahri Paşa’nın asayiş sorunlarına da el attığı görülür. ilk icraatları arasında Pamuk, at, sığır hırsızlıkları, yol kesme, adam soyma ve yaralama, harmanları yağmalama gibi yaygın olan problemleri çözme çabası göze çarpar¹⁶. Adana ve çevresinde halkın huzurunu kaçıran Karahaliloğlu İbrahim ve iki adamını 1898 yılında yakaladı ve böylece halkın takdirini kazandı. O, hırsızlara karşı acımasız davranmaktaydı. Hırsızları Hükümet Konağının avlusunda herkesin gözü önünde feci bir şekilde dövdürürdü. Bahri Paşa’nın bütün bu müsamahasızlığına rağmen hırsızlık olaylarında bir eksilme olmaz, arada bir eşkıyalık olaylarına da rastlanırdı¹⁷. II. Abdülhamit’ten güç alan Bahri Paşa sarayda da sözü geçen bir şahsiyetti¹⁸.

Bahri Paşa’nın, düzeni sağlama ve otorite kurma çabaları Adana’nın Müslüman eşrafı ile çekişmeler yaşamasına da neden oldu. Onun icraatlarından pek memnun olmayan Adana eşrafı bazı faaliyetlerde bulundu. Eşrafının önde gelenlerinden ve 1909 Adana Ermeni Olaylarında Ermeniler tarafından olayların baş aktörlerden biri olarak gösterilen Bağdadi Abdulkadir, Gazelzade, Gergerli Ali Bey ve Adana ulamasından birçok kişi vali hakkında hazırladıkları mazbatayı İstanbul hükümetine gönderdiler. Dâhiliye Nazırı, mazbatadaki iddialara rağmen sarayın desteğine sahip valiye karşı herhangi bir girişimde bulunmaya cesaret edemedi. Çıkış yolu olarak şikâyetleri teftiş kuruluna gönderdi ancak bir netice çıkmadı¹⁹. Olayı haber alan vali öfkelenildi ve kendisi hakkında şikâyette bulunanları cezalandırmak için İstanbul hükümetinden yetki almayı başardı ve eşrafın bu hareketine sert bir karşılık verdi. Hakkında şikâyette bulunanları iklimin şiddetli geçmesine aldırılmadan Adana’dan sürgün etti. Bağdadizade Bağdat’a, Gergerli Ali Musul’a, diğer muhalifler de farklı bölgelere sürgün edilerek valinin gazabına uğradı. Sürgüne gitme korkusuyla Adana’dan kaçanlar da mevcuttu. Bunlardan Bağdadi Abdülkadir’in oğlu Mehmet Bey İstanbul’a kaçtı²⁰. Bahri Paşa böylece kendisine muhalif olanları uzaklaştırdı ve yönetimini sağlamlaştırdı.

Dindar bir şahsiyet olan Bahri Paşa’nın valiliği zamanda Haçın Müftüsü kendisini Hz. İsa olarak ilan etti ve etrafa telgraflar çekti. Vali onu Adana’ya getirttiği zaman halkta büyük bir merak uyandı ve herkes yollara düşerek 35-40 yaşlarındaki bu adamın mucizelerine şahit olmak için sabırsızlıkla bekledi. Meraklıların büyük çoğunluğu gayrimüslim unsurlardan müteşekkildi. Bahri

¹²Arıkoğlu, s.37-40.

¹³Karabet, s.3.

¹⁴ Komisyon, *Adana İl Yıllığı 1967*, (Adana: İpek Matbaası, 1968), 5.

¹⁵Ayhan, s.29.

¹⁶Yusuf Ayhan, *Çukurova Albümü I*, (Adana: Kemal Matbaası, 1973), 28.

¹⁷Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, (İstanbul: Tan Gazetesi Matbaası, 1961), 40.

¹⁸Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Ricali (1839-1922)*, (İstanbul: İsis Yayınları, 1999), 121.

¹⁹Arıkoğlu, s.41; Ayhan, s.101; Çalyan Karabet, *Adana Vakası ve Mesulleri*, (Dersaadet: 1325), 3.

²⁰ Arıkoğlu, s.41; Ayhan, s.101; Karabet, s.3.

Paşa, herkesin gözü önünde ona Hz. İsa olduğu iddiasının aslını sordu. Müftü de Hz. İsa olduğu iddiasında ısrar edince vali onu tokatlayarak tımarhaneye kapatılmasını emretti. Bu davranış karşısında halk, mucizeler bekledikleri adama gülmeye başladı. Büyük bir halk kitlesi tımarhane denilen binaya kadar akli dengesi bozuk adamın arkasından gitti ve Müftü, tımarhaneye kapatıldı²¹.

2. İkinci Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında Adana'da Meydana Gelen Bazı Gelişmeler

İkinci Meşrutiyet'in ilanın ardından yurdun diğer yerlerinde olduğu gibi Adana'da da kutlamalar yapıldı. Daha önceleri Adana valiliği de yapmış olan Ziya Paşa, hürriyet kahramanlarından biri olarak halkın gözünde itibar kazandı. İkinci Meşrutiyet'in ilanını müteakip, hürriyet kahramanları olarak görülen Ziya Paşa ve Tevfik Nevzat Bey'in kabrine ziyarete gidilmesi kararlaştırılarak ziyaret iki gün önceden halka duyuruldu. Pazartesi günü İttihat-ı Osmani Kulübü'nde toplandı ve Ermeni Taşnaksudyun Komitesi'nin de katılımıyla ziyaret gerçekleştirildi. Köprünün başından hükümet dairesine kadar uzanan cadde, "şafak-ı millet bahçeleri" ve kulüp insanlarla doldu. Saat sekiz buçukta kulüpten yola çıkılarak milli şarkılar eşliğinde "daire-i hükümet" içerisinden geçilerek Ulu Cami Kabristanı'na gidildi. Ziyaretten iki gün önce Ziya Paşa'nın mezarı, Hacı Hüsnü Bey tarafından boyatılarak mezar taşına yazı yazıldı. O gün Ulu Cami ve mezarlık büyük bir kalabalığı barındırıyordu. İhsan Fikri'nin burada okuduğu şiirin ardından Ermeni Taşnaksudyun Cemiyeti adına Bızdıkyan Zakar Efendi, Cemil ve Kondüktör Avidyan Efendiler birer konuşma yapıyor, ağlamalar ve alkışlar birbirine karışıyordu. Müslüman ve Ermeni din adamları dualar ediyor, sonra kimsesizler mezarlığındaki Tevfik Nevzat Bey'in mezarı ziyaret ediliyordu. Burada şanına layık bir mezar yapılacağına dair konuşmalar yapılıyor, din adamlarının dualarıyla yâd ediliyordu. Hürriyet kahramanlarından biri olarak gösterilen Tevfik Nevzat Bey, daha önce hapisşanede intihar etmişti. Onun mezarının yapımı için şehrin ileri gelenlerinden, Adana İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden 20 lira toplandı²².

Hürriyetin ilanıyla birlikte İttihat ve Terakki'ye üye olan Damar Arıkoğlu Meşrutiyet sevincini, çığlık derecesine varan kutlamaları anılarında şöyle anlatır:

İttihat ve Terakki Cemiyetine sığağı sığağına aza kaydedildim. Genç yaşında cemiyetin taşkın, heyecanlı coşkuları arasına karıştım. Önümüzde bilmediğimiz yepyeni bir alem açılmıştı. Ermenilerle, Rumlarla sarmaş dolaş olduk. Toplantılarda, konuşma yerlerinde, nümayişlerde, (yaşasın hürriyet, müsavet, uhuvvet, adalet, yaşasın Enver, Niyazi beyler) nidasıyla halk topluluklarının arasında el çırpıttım, alkışladım. Çeşitli hatipler türedi. Bir tanesi de Ağca Mescit mahallesinde oturan, Tevfik Efendi Hocadır. Kapalı çarşıda çerçilik, (aktarlık) ederdi. 45 yaşlarında, başı sarıklı, kır sakallı, kendi halinde çok konuşmayan (R) harfini (L) gibi telaffuz eden, evinden ve dükkânından başka bir şey bilmeyen adamdı. Fakat Meşrutiyetle beraber bu zat şaşılacak derece değişti. Her kalabalıkta yüksekçe bir yere çıkar, şiddetle çingırağı çaldıktan sonra, toplanan halka nutuk irat ederdi. Bu da bir zaman sonra kafi gelmedi. Karusa denilen bir araba kiraladı, dükkânını kapadı, sabahtan akşama kadar cadde sokak dolaşıp, münasip gördüğü yüksek bir yerde bazan arabasında ayağa kalkıp nutuk çekmeye başlardı. Meşrutiyetin faydalarından, Kuranın hadislerinden ve (emri umşira) ayetini halka münasip bir lisanla anlatmaya çalışırdı.

²¹Arıkoğlu, s.40.

²² İtidal gazetesinin transkripsiyonu Ahmet Uçar, Kemal Erkan ve Selman Soydemir tarafından yapılmıştır. Bundan sonraki atıflar yazar adı, İtidal gazetesinin sayısı ve yayın tarihi olarak verilecektir. Ahmet Uçar, Kemal Erkan, Selman Soydemir, *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909)*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 2014, *İtidal*, S.2, 30 Ağustos 1324 [12 Eylül 1908]

Halk arasında ismi hürriyet imamı idi. Köylü ve şehirliden onu tanımayan kimse kalmamıştı. Bu isim de ona hakikaten yakışmıştı²³.

İtidal gazetesi, İkinci Meşrutiyet döneminde şehirde yaşanan Meşrutiyet coşkusunun daha sonra da devam ettiğini gösteren bilgiler vermektedir. Bu coşkunun sürdüğünü gösteren olaylardan biri de II. Abdülhamit'in tahta çıkış yıldönümüyü. Padişahın tahta çıkış yıl dönümüne gelen salı günü Hükümet Dairesi önünde saat birde toplanılacağı valilik tarafından İttihat ve Terakki Kulübü'ne bildirildi. Bunun üzerine üyelerden bir grup daire-i hükümete gitti. Adana ileri gelenleri, devlet erkânı, ruhani liderlerin ve halkın hazır bulunduğu sırada vali ve kumandan vekili Mirliya Ali Paşa daire-i hükümet merdivenlerinde halka hitaben bir konuşma yaptıktan sonra İttihat-Terakki adına İhsan Fikri söz aldı. Konuşmasında Meşrutiyet öncesinde padişahı zalim idarenin gerçek mesulü olarak gördüklerini ve muhalefet ettiklerini ancak, Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ise çok memnun olduklarını, herkesin maziyi unuttuğunu ifade etti. İhsan Fikri'nin konuşmasının ardından halk "Yaşasın padişahımız, yaşasın millet" tezahüratları ve alkışlarla coştı. Devamında halkın coşkulu alkışları arasında "marşı-ı alî Hamîdî" çalındı, askerler resmigeçit yaptı ve vilayet makamına gidilerek padişah tebrik edildi. Ayrıca askeriye tarafından kuzu ziyafeti verildi ve yemek için saat beşte toplandı. Ziyafete; memur, zabitan ve halktan 200 civarında insan davet edildi. Askeriyenin yemek borusuyla başlayan ziyafette kuzu, helva ve karpuz bulunuyor, askeri bando ise müzik ziyafeti veriyordu. Yemekten sonra ise dondurma ve kahve ikramı yapıldı. Yine İttihat ve Terakki Cemiyeti, İngiliz ve Fransız konsolosları tarafından ziyaret edildi. İhsan Fikri, Mülazım Hasan ve Artin Arslanyan ise cemiyet adına iade-i ziyarette bulundu. İngiltere konsolosu yerinde olmadığından görüşme gerçekleşmediyse de Fransız konsolosu heyete yakın ilgi gösterdi²⁴.

Adana'da herkeste oldukça iyimser bir hava oluştu. Geçmişte yapılan kusurların affı, karşılıklı olarak birbirini suçlayıcı tavırların bir kenara bırakılması arzusu gazetelerde sık rastlanan bir durumdu. Çünkü hürriyet ortamı bazı huzursuzlukları da beraberinde getirdi. Özellikle eşrafı suçlayıcı ve Ermenilerle Türkleri tahrik edici yazılar geceleri duvarlara asılıyor, insanlar birbirlerini itibarsızlaştırma yarışı içerisine giriyor, İtidal gazetesi bu durumun önüne geçmeye çabalıyordu²⁵. Fransızca yayın yapan İstanbul gazetesi, Meşrutiyet sonrası Adana'da halkın coşkulu bir şekilde gösteri yaparak valiyi kaçırmak zorunda bıraktığını yazıyor, alaybeyinin yuhalanma ve kötü muamele sonucunda ortadan kaybolduğunu, eski hükümete sadakatiyle bilinen Mersin mutasarrıfının ise halk tarafından hanesinde gözetim altında tutulduğunu belirten ifadeler kullanıyordu. Üstelik devlet otoritesinin tamamen ortadan kalktığı yazılıyor, ahalinin galeyan halinde olduğu dile getiriliyordu. İtidal gazetesi yazarlarından Artin Arslanyan, bunun bir yabancı tarafından yazılmış olma ihtimalinden bahsederek Bahri Paşa'nın İttihat ve Terakki'nin uyarılarıyla istifa edip gittiğini, alaybeyinin başına gelenlerin ise Mersin'de vuku bulduğunu belirtiyor, mutasarrıfın ise direnemeyerek istifa ettiğini, hükümet sıkıntısının mevcut olmadığını belirtiyordu²⁶. Arslanyan'ın ifadeleri; valinin kovulması, alaybeyinin kötü muameleye tabi tutulması ve Mersin mutasarrıfının başına gelenlerle ilgili haberlerin aslında doğru olduğunu göstermektedir.

²³Arıkoğlu. s.43-44.

²⁴Uçar v.d., *İtidal*, S.1, 23 Ağustos 1324 [5 Eylül 1908]

²⁵Uçar v.d., *İtidal*, S.1, 23 Ağustos 1324 [5 Eylül 1908]

²⁶Uçar v.d., *İtidal*, S.1, 23 Ağustos 1324 [5 Eylül 1908]

1908’de Meşrutiyet’in tekrar ilanını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti Kayseri, Mersin ve Adana gibi şehirlerde kısa zamanda hâkimiyet kurdu. Adana’da Meşrutiyet yanlılarının yeni yönetim biçimini destekleyici heyecanlı gösterileri İttihatçıların burada kendilerini daha güçlü hissetmelerine neden oldu. Cemiyetin buradaki yöneticileri eski düzenin kalıntısı olarak gördükleri Bahri Paşa’ya valilik görevinden el çektiler²⁷. Dâhiliye Nezaretinde meydana gelen çok büyük çaplı değişikliklerden Adana Valisi Bahri Paşa da nasibini alarak²⁸ 6 Ağustos 1908 tarihinde görevinden azledildi²⁹. Giderken halkın hakaretine maruz kaldı³⁰ ve Ziraat Bankası’nda bulunan 2.500 lirasına hükümetçe el konuldu³¹.

Bahri Paşa hakkındaki iddialara bakıldığında Adana ileri gelenlerinden bir kısmıyla Bahri Paşa arasında ciddi anlaşmazlıklar olduğu, Paşa’nın gücünden çekinen eşrafın onun gitmesiyle cesaret kazanarak ona olan öfkelerini açığa vurdukları görülmektedir. İtidal gazetesi, valinin insanlardan zorla para topladığını, Meşrutiyet’in tekrar ilanından sonra ise oğlunun Adana’da binlerce lirayı iade ettiğini yazdı. Vali Vekili Mirliya Ali Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ricasıyla, Bahri Paşa’yı Gülek Boğazına kadar götürmemiş olsa alacaklılar onu öldürebilirdi. Bu şahısların tahsilatı gerçekleştirmek için mahkemeye başvurmamasının nedeni ise paraların rüşvet olarak verilmesiydi. Gazetenin iddiasına göre en küçük işte bile valiye rüşvet verilmiş, Paşa, oğulları ve etrafındakiler memleketi soymuşlardı. O, Ermenilerden bazılarını da yasa dışı örgütlere mensup olma iddiasıyla rüşvet vermeye zorlamıştı. Yine buraya gelen memurların çiftlik ve arazi alma heveslerini kullanarak onlara tarla ve çiftlik aldirttığı, sonra da bunu onların aleyhinde kullandığı gazetenin iddiaları arasında yer almıştı³².

Bahri Paşa ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken İkinci Meşrutiyet’in ilanının verdiği sarhoşluk diğer vilayetlerde olduğu gibi Adana’da da göreve yeni atanan ve görev başında olan devlet görevlilerinin çalışmalarını engellemekte, yöneticiler üzerinde baskı oluşturmaktaydı. Adana İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden çevre yerlere ve vilayete bağlı İttihat ve Terakki Cemiyeti şubelerine bir talimat yollandı. Gönderilen talimatta; bazı yerlerde askere karşı taşkınlıklar yapılmaya başlandığının kendilerine haber verildiği, daha önceki dönemde kötü davranışlarda bulunan zabitan mevcut ise kumandanlığa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne bildirilmesi, aksi yönde hareket edenlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılacakları ve mesul tutulacakları yazıldı³³. Benzer şikâyetler İttihat ve Terakki yanlısı İtidal gazetesine de yansdı. Gazete; bazı memurların “fenadır, müstebittir” gibi sözlerle şikâyet edildiğini, gerekli tahkikat yapılmadan bunların azline yönelik girişimlerin ortaya çıktığını, mahkemelerde suçluluğu kanıtlanmadan memurların bu tür uygulamalara maruz bırakılmasının kanunlara aykırı olduğunu, memurlarla ilgili bahsi geçen uygulamalara girişenlerin suç işlediklerini belirtti³⁴.

Bu konuda ilginç bir tezat da yaşanmaktaydı. Vilayetin çeşitli yerlerine devletin işleyişine müdahale edilmemesi isteğiyle emirler gönderen Adana merkezdeki İttihatçılarla ilgili olarak

²⁷Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 5. baskı, çev. Ayda Erbal, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 144-145.

²⁸ Kansu, s.197.

²⁹ *İkinci Meşrutiyet’in İlânı ve Otuz Bir Mart Hâdisesi II. Abdülhamid’in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey’in Fezlekesi*, yay. haz. Faik Reşit Unat, (Ankara: TTK, 2014), 208.

³⁰ Taha Toros, *Ali Münif Bey’in Hatıraları*, (İsis Yayınları: İstanbul, 1996), 49.

³¹ Uçar v.d., *İtidal*, S.3, 23 Ağustos 1324 [5 Eylül 1908]

³² Uçar v.d., *İtidal*, S.6, 6 Teşrin-i Sani 1324 [19 Kasım 1908]

³³ Uçar v.d., *İtidal*, S.1, 23 Ağustos 1324 [5 Eylül 1908]

³⁴ Uçar v.d., *İtidal*, S.12, 24 Kânûn-ı Sani 1324 [6 Şubat 1909]

İstanbul'a şikâyetler ulaşmaktaydı. Adana'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili olarak hükümet işlerine karışıldığı yolunda şikâyetler gidiyor, hükümetin bu hareketi vilayetteki cemiyet üyeleri tarafından hoş karşılanmıyordu. Cemiyet üyeleri şikâyetler dolayısıyla Adana'da bir gazeteye ilan verdiler. Şehirde hükümetin cemiyetten oldukça memnun olduğu, bahsedilenlerin ise ciddiyetten uzak ve vazifesi olmayan guruplar olduğu, bunların cemiyetin hilafına yaptıklarının sorumluluğunun o şahıslara ait olması gerektiği belirtildi. Hükümetin bu davranışın cemiyeti itibarsızlaştırmaya yönelik olduğu, bunun sonuçlarının yöneticiler açısından vahim bir durum ortaya çıkaracağı, hükümetin görevinin Kanun-ı Esasi'yi uygulamak, Cemiyetin ise hükümetin uygulamalarının iyi niyetle yapılıp yapılmadığını kontrol etmek olduğu belirtilerek Adana'daki hükümet yetkilileri tehdit edildi³⁵. İttihat ve Terakki mensuplarının itirazlarına rağmen müdahalelerin yapıldığı bir gerçektir.

İkinci Meşrutiyet öncesinde sürgün edilenler de hürriyet ortamında birer birer şehre dönüyorlardı. Bunlardan Süleyman Vahid Efendi, Ohanyan Agop ve Tulumcuyan Setrak Adana istasyonunda alkışlarla karşılanıyor, sonrasında da İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü'nü ziyaret ediyorlardı³⁶. Hürriyet, herkes için büyümlü kavrama dönüşüyor, Abdülhamit tarafından sürülen veya hapse atılan herkese kahraman gözüyle bakılmaya başlanıyordu.

Diğer taraftan Türkler arasında İkinci Meşrutiyet öncesinde başlayan çekişmeler Meşrutiyet'in ilanı ile gün yüzüne çıktı. "Sandalya Kavgası", Adana Sanayi Mektebi'nde müdürlük görevinde bulunan Gergerli Ali ile İhsan Fikri arasında "haleflik ve seleflik" dolayısıyla ortaya çıktı. Kavga, Müslümanlar arasında ikilik çıkardı ve bu dini grubun güç kaybetmesine neden oldu. Adana'da etkin bir şahsiyet olan İhsan Fikri, II. Abdülhamit devrinde Diyarbakır'a sürgün edildi, burada da rahat durmadığından sürgün yeri Payas olarak değiştirildi. Daha sonra evlenerek Adana'ya yerleşmiş olan İhsan Fikri, şikâyetler üzerine Adana Ermeni Murahhası Muşeg'in de içerisinde bulunduğu bir komisyon marifetiyle görevini terke zorlandı, yerine Gergerli Ali getirildi³⁷. Yapılanları hazmedemeyen bu şahıs, Meşrutiyet'in ilanını müteakip İstanbul'a giderek orada bir zaman kaldıktan sonra rivayetlere göre Adana'ya atanan polis müdürünün yol parasını dahi kendi cebinden ödeyerek şehre birlikte geldi. Ancak polis müdürü, İhsan Fikri'ye muhalif olan bir kısım Adana eşrafının etkisiyle Vali Cevad Bey tarafından kabul edilmeyerek göreve eşraftan Kadri Bey getirildi. Olayların bu şekilde gelişmesi İhsan Fikri'nin kinin artmasına neden oldu. Valinin yaptığı icraatlara karşı ciddi bir muhalefet göstererek zaten yeterince zayıf olan valinin idaresini büsbütün etkisizleştirdi. Kendi nüfuzunu arttırmak için Gergerli Ali Efendi'nin yolsuzluk yaptığını gündeme getirmeye başladı ve bu konuda muhasebe memuru Hayri Efendi ve muallimlerden Vasıf Efendi'yi teşvik etti. Teşviklerin neticesinde Hayri Efendi, Gergerli Ali tarafından yolsuzluk yapıldığı gerekçesiyle hükümete başvurarak onun yargılanmasını talep etti, şahit olarak da muallim Vasıf Efendi'yi gösterdi³⁸.

Adana Valisi Cevad Bey, nüfuzunu kullanarak olayın üstüne gitmediğinden İhsan Fikri'nin etkisinde olan Hayri ve Vasıf efendiler hırsızlığa ve yolsuzluğa karşı bir şey yapamayan vali imajı oluşturmak için sokaklara imzalı, imzasız yazılar astılar. Böylece valiyi halkın gözünde itibarsızlaştırmaya, ahaliyi valiye karşı kıskırtmaya çabaladılar. Aslında İhsan Fikri'nin İtidal adlı

³⁵ Uçar v.d., *İtidal*, S.3, 23 Ağustos 1324 [5 Eylül 1908]

³⁶ Uçar v.d., *İtidal*, S.4, 24 Eylül 1324 [7 Ekim 1908]

³⁷ BEO, 3621/271523, 24 Haziran [1] 325 [7 Temmuz 1909]; Toros, s.49.

³⁸ BEO, 3621/271523, 24 Haziran [1] 325 [7 Temmuz 1909]

bir gazetesi de mevcuttu. Meşrutiyet'in getirdiği serbestlik ortamına rağmen muhalefetini, "acz içinde ve adam kayıran hükümet propagandalarıyla", gazete üzerinden değil sokaklardaki imzalı imzasız yazılara üzerinden sürdürdü³⁹.

15 Ağustos 1908'de Hayri Efendi'nin ihbarı üzerine dokuz ay devam eden mahkeme 3 Nisan 1909 tarihinde Gergerli Ali Efendi'nin, çoğunluğun oyuyla beraat etmesiyle sonuçlandı⁴⁰. Gergerli Ali Efendi olayının nüfuz kullanılarak adil bir şekilde çözülmesinin engellenmesi ve beraat ettirilmesi üzerine, şikâyetçi durumunda olan Hayri ve Vasfi beyler bir miting tertip etmeyi kararlaştırdı ve durumu hükümete bildirdi. Miting tertipleyenler içerisinde olayların yönlendiricisi konumunda olan İhsan Fikri ve Muhtar Fikri de bulunmaktaydı. Gergerli Ali Efendi taraftarları durumdan haberdar olarak eski Bekçibaşı Mehmet ve azledilmiş olan Celil Çavuş öncülüğünde İhsan Fikri taraftarlarını teneke çalarak ve taş atarak protesto etmeye kalktı. Olayların seyri Vali Cevad Bey'in duruma müdahalesine neden oldu ancak, onun mitingle ilgili müdahalesi başarısızlıkla sonuçlandı. Hayri ve Vasıf taraftarları Gergerli Ali taraftarlarının çıkaracağı rezaletten korkarak mitingden vazgeçtiler⁴¹.

Otoritenin zaafa uğramasında İkinci Meşrutiyet seçimlerinde kendisine haksızlığa uğrayan Ali İلمي'nin rolünü de unutmamak gerekmektedir. Seçimi kazandığı halde İttihatçıların baskılarıyla mazbatasını verilmeyen Ali İلمي'nin yerine Hamporsum Boyacıyan mebus olarak Meclis-i Mebusan'a girdi⁴². Yaşananlar Ali İلمي'nin muhalefetinin daha da sertleşmesine neden oldu.

Bu çekişmeler yaşanırken diğer taraftan 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan'ın açılması Türkiye'nin birçok şehrinde olduğu gibi Adana'da da düzenlenen törenlerle kutlandı⁴³. Açılış günü kutlama yapılmasına dair Dahiliye ve Harbiye nezaretlerinden emir geldi. Kutlamalar sırasında Hükümet Meydanı büyük bir kalabalığı ağırladı. Ahalinin fazlalığından polis ve zabıta resmigeçit yapan askerin geçişini sağlamak da oldukça zorlandı. Vali, kumandan, dini reisler, ulema ve eşraf da törende yerini aldı. Mekteb-i İdadî muallimlerinden Hoca Asım Efendi'nin duasını, Vali Cevad Bey'in konuşması takip etti. Adana'da akşamleyin top atışlarının ve resmigeçidin renk kattığı törende "Yaşasın Asker" nidaları duyuldu. Adana o akşam daha güzel görüntülere sahne oldu. Resmi daireler, İttihat ve Terakki Kulübü, evler, mağazalar aydınlatıldı ve çalgılar, çeşitli ikramlar eğlenmenin gece kısmını oluşturdu⁴⁴.

2.1. Çekişmelerin Ortasında Otoritesini Kaybeden Vali: Mehmet Cevad Bey⁴⁵

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bahri Paşa'yı görevinden aldırıldı. Yerine askeri liva kumandanı vekil olarak getirildi ve çok sayıda memura görevden el çektiler. İttihat ve Terakki'nin yaptığı bu çalışmalar, cemiyetin Adana'da itibarının yükselmesine neden oldu. Artık, sahada devlet otoritesinden bahsetmek imkânsız gibiydi. Halk dilekçelerini

³⁹ BEO, 3621/271523, 24 Haziran [1] 325 [7 Temmuz 1909]

⁴⁰ Uçar v.d., *İtidal*, S.30, 21 Mart 1325 [3 Nisan 1909]

⁴¹ BEO, 3621/271523, 24 Haziran [1] 325 [7 Temmuz 1909]

⁴² "Adana", *Yurt Ansiklopedisi*, C.1, (İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1981), 45; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. II, (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, t.y.), 225.

⁴³Güneş, s.280.

⁴⁴ Uçar v.d., *İtidal*, S.8, 9 Kânûn-ı Evvel 1324 [22 Aralık 1908]

⁴⁵Mehmet Cevad Bey, 1865 yılında doğmuştur. 1902 yılının Ocak ayında atandığı Ankara valiliği görevi, 1907 yılının Şubat'ında sona ermiştir. Aynı ay içerisinde Konya valiliğine tayini çıkmış, 1908 yılının Eylül'üne kadar Konya valiliği vazifesinde kalmıştır. Kunalp, s.93.

hükümete değil, cemiyete sunuyordu⁴⁶. Böyle bir dönemde Cevad Bey, 1908 yılının Eylül ayında atandığı görevine⁴⁷ başlamak için 15 Ekim 1908 tarihinde alaturka saatle 07.30'da trenle Mersin üzerinden şehre geldi. Adana'da bulunan devlet görevlileri ve halk tarafından karşılanarak "yaşasın hürriyet" tezahüratları yapıldı. Halkın da katıldığı gösterişli bir toplulukla hükümet binasına gelindi ve binanın avlusunda büyük bir insan kitlesi toplandı. İhsan Fikri, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına burada bir konuşma yaparak halkın validen beklentilerini dile getirdi⁴⁸. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile eski düzenin kalıntıları olarak görülen vali ve memurlar görevden uzaklaştırıldı, ancak yerlerine muktedir ve yetenekli kimseler getirilemedi. Cevad Bey'in gelmesinden hemen önce Ermeniler, ideallerini gerçekleştirmek için çalışıp çalışmama konusunda bir şaşkınlık yaşarken, Müslümanlar ise nasıl bir yol izlemeleri gerektiği konusunda tereddüte düştüler⁴⁹. Bir süre sonra valiye karşı muhalefet gelişti ve İhsan Fikri, İtidal gazetesinde Cevad Bey'i dört ay boyunca şehrin imar ve düzenine ait hiçbir şey yapmamakla suçladı ve valinin halk nazarında itibarını sarstı⁵⁰. İtidal gazetesi neredeyse her sayısında valiye sert eleştiriler yöneltti. Çaresiz vali, gazetenin bütün hücumlarını sineye çekti. İtidal gazetesi 10 Nisan 1909 tarihli 32. nüshasındaki bir yazıda; "yapılan bütün eleştirilere rağmen Cevad Bey'in gazeteyi kapatmamasını" takdir etti⁵¹.

Onun idarecilikteki başarısızlığı bununla sınırlı değildi. Cevad Bey, Ermenilerle Türkler arasında birliği tesise yönelik çalışmalarda bulunması gerekirken bilgisizliği ve idarecilik yeteneğinin bulunmayışı dolayısıyla zaaf göstererek, Adana Olaylarının ortaya çıkmasını engelleyemedi. Ona yönelik eleştirilerden biri de idareciliği aslarından aldığı malumatı üstlerine bildirmek, üstlerinden gelen emirleri alttaki memurlara iletmekten ibaret olarak görmesi ve vilayeti bu şekilde yönetmeye çalışmasıdır. Halkın refah ve huzurunu arttırması beklenen Meşrutiyet, onun kötü idaresi ve iktidarsızlığı dolayısıyla Adana'da bir felakete dönüştü. Cevad Bey, Türkler arasında ortaya çıkan "Sandalya Kavgası" denilen hizipleşmeyi önleyemedi. Bu ihtilaf, otorite boşluğuna neden oldu. Ermeniler, ortaya çıkan hizipleşmeyi bazen valinin yanında, bazen de karşısında yer alarak değerlendirme yolunu seçtiler⁵². Dönemin şahitlerinden Damar Arıkoğlu'na göre Cevad Bey, mabeyn başkâtipliğinden gelme, tecrübesiz, idari işlerden anlamayan bir şahıstı⁵³. Güzel ahlaka sahip olan vali, yönetim konusunda görevini yapabilecek kudretten yoksundu⁵⁴. Adana valiliği sırasında şehirdeki İttihat ve Terakki Kulübü'nü birkaç defa ziyaret etti. Çalyan Karabet, Vali'nin Cemiyet-i İlmiye ve İttihat ve Terakki Ziraat Kulübü müdavimi olduğunu anlatır⁵⁵.

2.2. Asayışı Etkileyen Diğer Bazı Durumlar

1908 yılında Adana'nın merkezinde asayişsizlik kol geziyordu. Mahallelerle çarşı arasında birçok kişinin sokaklarda hayatını başıboş bir halde devam ettirdiği, ortalıkta çirkin sözler sarf

⁴⁶ Arıkoğlu, s.44.

⁴⁷Kuneralp, s.93.

⁴⁸ Uçar v.d., *İtidal*, S.5, 8 Teşrînievvel 1324 [21 Ekim 1908]

⁴⁹ BEO, 3621/271523, 24 Haziran [1] 325 [7 Temmuz 1909]

⁵⁰Uçar v.d., *İtidal*, S.13, 7 Kânûn-ı Sani 1324 [20 Ocak 1909]

⁵¹Uçar v.d., *İtidal*, S.32, 28 Mart 1325 [10 Nisan 1909]

⁵²Toros, s.49.

⁵³Arıkoğlu, s.47.

⁵⁴Cemal Paşa, *Hatırat*, yay. haz. Metin Martı, 5. Baskı, (İstanbul: Arma Yayınları, 1996), 359.

⁵⁵ Adana Olayları sonrasında valiye hedef aldığı görülen Karabet'in söylemlerine itidalli yaklaşmak gerekir. Karabet, s.22.

ettikleri, bir kısmının köşelerde kumarı andıracak türde oyunlar oynadıkları, bu nedenlerle halkın kendisini emniyette hissetmediği görülüyordu. Bu işleri yapanların orada yaşayan insanların çocuklarına veya kendilerine musallat olma tehlikesi vardı⁵⁶. Yine hırsızlık olaylarında da artış sözkonusu idi⁵⁷. Polislerin düzeni sağlamadaki başarısızlıkları Adana basınında alay konusu oluyordu⁵⁸.

İtidal gazetesi gerekli tedbirlerin alınması arzusuyla güvenliğin sağlanması için bazı görüşler de öne sürüyordu. Gazetede yazılanlara göre gece bekçileri, işini layıkıyla yapan adamlar olmanın ötesinde bu iş için hiçbir şekilde uygun olmayan şahıslardı. Geceleri mahalleleri dolaşan bu şahıslara toplamda aylık 90 lira verildiği, yıllık ise 1.100 lira kadar belediye tarafından maaş ödendiği yine de asayişsizliğin önünün alınmadığı gazetenin verdiği haberler arasındaydı. Gece bekçileri için verilen parayla aylık 250 kuruştan 25 gece polisi, dört yüz ellışer kuruş maaşlı üç süvari müfettişi, 600 kuruş maaşlı bir başmüfettiş temin edilerek güvenliğin daha muntazam sağlanacağı ifade ediliyordu. Bağ bekçileri için istenen çözüm ise şehir civarında sayıları üç dört bin kadar olan bağların korunması için harcanan 800-1.000 lira meblağla on on beş piyade, on kadar süvari teşkil edilerek şehir ve civarının en güzel şekilde emniyetinin sağlanmasıydı⁵⁹.

Adana Sancağında polisin aczini gösteren olumsuzluklar da eksik olmuyordu. 1908 yılının Aralık ayı sonlarında Esberoğlu Oteli'nde oynanan tiyatro oyunu sırasında, izleyiciler arasında bulunan bazı sarhoşların sağa sola sataştığı görüldü. Polis duruma müdahale ederek halkın huzurunu bozan şahsı oradan uzaklaştırdı. Ancak basit bir olay şahsın sokağa çıkarılmasıyla büyüdü. Halkın bir kısmı polise hakaretvari davranırken bir kısmı ise hakaret edenlere karşı çıkmış, olayın rengi birden bire değişmiş, hemen araya giren akli başında iki şahıs olayları yatıştırmıştı. İtidal gazetesi, bahsi geçen türde olayların yaygınlaştığını belirtiyor, hükümeti gerekli tedbirleri alması konusunda uyarıyordu. Eğer gerekli tedbirler alınmaz ise önü alınamayacak olaylara sebebiyet verileceğini, suçluların yakalanması sırasında halkın da taraf olmaya başladığını, bu tür davranışta bulunanların şiddetle cezalandırılmalarını, aksi halde devlet otoritesinin ortadan kalkacağını dile getiriyordu⁶⁰.

1908 yılı sonu itibarıyla Adana merkezde görev yapan polislerin eğitim noksanlığı göze çarpıyordu. Polislerin eğitim görecekleri bir okulun açılması, işi layıkıyla yapamayanların teşkilattan çıkarılması görüşü Adana basınında yer buluyor, öncelikli sorunun polis ve jandarmanın yeniden düzenlenmesi olduğu yazılıyordu. İstinaf Müdde-i Umumiyesi Artur Efendi'den böyle bir girişimde bulunması isteniyor, polislerin açılacak okula nöbetleşe giderek vazifelerini iyi bir şekilde öğrenmeleri düşüncesi dillendiriliyordu. Polis idaresinin düzenlenmesi kısa zamanda mümkün değildi. Gerekli düzenlemeler yapılana kadar polislere hak ve sorumluluklarını öğretecek bir heyet teşkil edilmeliydi. Böylece polislerin halk nazarında tahkir

⁵⁶Uçar v.d., *İtidal*, S.4, 24 Eylül 1324 [7 Eylül 1908]

⁵⁷Uçar v.d., *İtidal*, S.9, 13 Kânûn-ı Evvel 1324 [26 Aralık 1908]

⁵⁸ Latife mi Dedikodu mu başlıklı bir yazıda iki arkadaşın konuşmasına yer verilmişti. Tiyatrodan gelen ve tiyatroya giden iki arkadaşın tiyatroyu izleyen hızla eve gitmekte idi. diğeri ona niçin hızlı gittiğini sormuş ve şu cevabı almıştı. -Ne yapayım birader! Bu gece biraz eğlenmek için tiyatroya gitmiştim. Baktım ki birinci, ikinci, üçüncü komiser hep tiyatrodadır. Şu halde bu gece polislerin istirahat geceleri olsa gerek diye eve gidiyorum. - Demek ki bu gece memleket bekçiliği ahalinin öyle mi? Aman öyle ise ben de eve gideyim." Uçar v.d., *İtidal*, S.14, 11 Kânûn-ı Sani 1324 [24 Ocak 1909]

⁵⁹Uçar v.d., *İtidal*, S.4, 24 Eylül 1324 [7 Eylül 1908]

⁶⁰Uçar v.d., *İtidal*, S.9, 13 Kânûn-ı Evvel 1324 [26 Aralık 1908]

edilmesinin önüne geçilmesi hedeflendi. Yapılan çalışmalara rağmen görevini yapma konusunda yetersiz kalanlar görevden azledilmeliydi⁶¹. Polis teşkilatında yetki ve sorumluluk bilincinin olmayışı bazen işkence ve dövme olaylarının yaşanmasına sebep oluyordu⁶².

Bu dönemde silah taşıma serbestliğinin etkisiyle gelin alaylarında kavgalara da sık rastlanıyordu. Düğünlerde silah sıkmak, rakı içerek naralar atmak, müzik aletleri ile sokaklarda gezmek neredeyse bir geleneğe dönüştü. Bahsi geçen uygulamaların asayişsizliği arttırdığı bir an önce bu çirkinliklere engel olunması arzusu gazetelerde yer aldı⁶³. Valilik, *İtidal* gazetesinin yayınlarının da etkisiyle düğünlerde, mahallelerde ve karyelerde sağa sola rast gele ateş açanların şiddetle cezalandırılacağını duyurdu⁶⁴.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından altı ay kadar sonra devlet otoritesinin ayağa düştüğünü gösteren emareler gittikçe artmaya başladı. Daha önce de değinildiği gibi Zaptiye Nezareti, Vilayet Polis Müdüriyetine Kadri Bey'in yerine başka bir şahsı tayin etti. Ancak şehirde birçok kişinin "El-yevm müdüriyette bulunan Kadri Bey'i isteriz, başkasını istemeyiz!" tepkileri üzerine yeni müdür göreve başlatılmadı ve valilik tarafından geri gönderildi. *İtidal* gazetesi bunun doğru bir davranış olmadığını, halkın hükümetin atamalarına karışmasının hürriyet demek olmadığını, yeni atanan memurla ilgili bir hukuksuzluk görülürse mahkemelere başvurulabileceğini yazdı. *İtidal* gazetesinin iddiasına göre sorunun bu hale dönüşmesinin nedeni, itiraz için gelen şahıslara valinin kanun dairesinde açıklama yapmamasıydı. Böyle olaylara meydan verilmesi halinde birilerinin, istemedikleri namuslu memurları kovmak için çeşitli tertiplere girişme tehlikesi ortaya çıkabilirdi. Halkın her istediğinin, kanuna aykırı olarak yapılması büyük problemlere neden olabilirdi⁶⁵.

İkinci Meşrutiyet döneminde Adana'da devlet kurumları arasında zaman zaman anlaşmazlıklar da ortaya çıkıyordu. Kadri Bey'in yerine göreve gelen Belediye başkanı Ali Efendi, 1909 yılında yaşanan bazı gerginlikler dolayısıyla istifa etti. İstifanın polis idaresi ile anlaşamamasından kaynaklandığı basında yer aldı. Basında yer alan haber göre polis müdürü, bekçibaşını görevden almak istiyor, belediye ise bekçi maaşlarının kendileri tarafından verildiğini belirterek görevden çıkarma yetkisinin kendisinde olduğu görüşünden hareketle valiliğe müracaat ediyordu. Valilik, durumu polis teşkilatından soruyor, polis ise tahkir edici bir üslupla cevap veriyordu. Mesele daha sonra Meclis-i İdare'ye havale ediliyor, Meclis-i İdare ise yetkinin polis idaresine ait olduğu yönünde görüş bildiriyordu. İstifa sonrasında Ata Bey'in reisliğe seçilmesi konusu gündeme geldi. *İtidal* gazetesi, belediye heyeti içerisinde bu işe layık olan insanlar yokmuş gibi davranılmasını eleştirirdi. Sonrasında Ali Bey'in yerine Hammalîzade Mehmet Efendi atandı⁶⁶.

Devlet kurumlarındaki çekişmeler otoriteyi zayıflatırken Adana her geçen gün daha da yönetilemez hale geliyor; tiyatrolarda, umumi mahallerde kavgalar, silah çekme vb. her türlü rezalet yaşanmaya başlıyordu. *İtidal* gazetesi, polisin olayları engellememesini eleştiriyor, her

⁶¹ Uçar v.d., *İtidal*, S.9, 13 Kânûn-ı Evvel 1324 [26 Aralık 1908]

⁶² Kunduracıların olduğu bölgede âdabâ aykırı harekette bulunan bir kişi orada bulunan jandarmalar tarafından dövülmüş, daha sonra polis müdüriyetine getirilen şahıs, burada bulunan jandarma alay komutanının emri ile bir kez daha darp edilmiş, sonrasında konu mahkemeye intikal etmişti. Olay basına yansımış ve eleştirilere konu olmuştu. Uçar v.d., *İtidal*, S.10, 17 Kânûn-ı Evvel 1324 [30 Aralık 1908]

⁶³ Uçar v.d., *İtidal*, S.10, 17 Kânûn-ı Evvel 1324 [30 Aralık 1908]

⁶⁴ Uçar v.d., *İtidal*, S.21, 9 Şubat 1324 [22 Şubat 1909]

⁶⁵ Uçar v.d., *İtidal*, S.11, 24 Kânûn-ı Evvel 1324 [6 Ocak 1909]

⁶⁶ Uçar v.d., *İtidal*, S.30, 21 Mart 1325 [3 Nisan 1909]

geçen gün şehrin düzeni ve güvenliğinin zaafa uğradığını dile getiriyordu. Gazete; polisin olaylar karşısında otoriteyi sağlamaktan uzak tutumunun büyük olaylara neden olmasının hiç de uzak bir ihtimal olmadığını yazıyordu⁶⁷. Üstelik polis idare binası günün şartlarına uygun değildi. Adana'da yeni bir polis idaresi binasının teşkili konusunda İstanbul'dan karar çıktığı gazetelere yansdı⁶⁸.

1908-1909 yıllarında haksızlıklar yapıldığına dair şikâyetler artarak devam ediyordu. Bazı şahısların tevkif edildikleri ve bunların davalarının görülmediği yolunda şikâyetler geliyordu⁶⁹. Hapishanelerde güvenlik önlemleri yeterli olmadığından bazı dönemlerde firarlar gerçekleşiyor⁷⁰, zaman zaman isyanlar da baş gösteriyordu. Adana Olayları başladığı gün hapishanede bulunan mahkûmlar çıkmak için kapılara hücum ediyor, damlara çıkan askerlerin açtığı ateş sonucu birkaç tanesi öldürülüyor ve isyan bastırılıyordu⁷¹. 1909 yılında basına yansıyan haberlere göre hapishanelerde, basit suçlardan muvakkat tevkif müzekkeresiyle bir aydan fazla tutuklu bulunan şahıslar bulunuyor, dışarıdan getirilen elbise ve yemeklerin çok azı tutuklulara veriliyor ve mahkûmlar aileleriyle görüştürülüyordu. İtidal gazetesi uygulamaları eleştirerek durumu Müdde-i Umumi muavininin dikkatine sunuyordu⁷².

Adana'da İkinci Meşrutiyet'in ilanının getirdiği hürriyet ortamında basın alanındaki gelişmelerin de asayiş olaylarını etkilediği görülür. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birçok gazete yayın hayatına girdi. Ancak ilginç bir şekilde, duvar gazetesi diye adlandırılabilir sokak yazıları yaygınlaştı. Bu yazılarda şahıslar hakkında iyi ya da kötü yorumlar yapıldı. Üstelik bunların bir kısmı kim tarafından yazıldığı belli olmayan yazılardı. Adana gazetelerinde, yazanı belli olanlara itiraz edilmemekle birlikte, söyleyecek sözü olanların imzalarıyla gazetelerde yazabileceği, imzasız yazıların yakışık almadığı belirtildi. Duvar yazılarının istibdat devrinin ürünü olduğu artık, hürriyet ortamının varlığı nedeniyle bu tür yazılara gerek olmadığı, bahsi geçen yazıların hürriyet değil başkalarının hürriyetine tecavüz anlamına geldiği ifade edildi⁷³. İtidal gazetesinin 7 Ekim 1908 tarihli 4. sayısında İsmail Safa; zabitanın gerekli önlemleri almada yetersiz kaldığını, duvarlardaki yazıların saatlerce kaldığını, bu tür faaliyette bulunanların uyarılmaları gerektiğini dile getirdi. Duvarlara imzasız yazılar asıldığı yetmezmiş gibi başkalarının imzaları taklit edilerek yazılan kâğıtlar da duvarlarda boy gösteriyordu⁷⁴.

Yeni matbuat nizamnamesinin yayınlanacağı söylentisinin yayılması da Adana'da tepkilere neden oldu. 1909 yılında düzenlenen bir mitingde, yayınlanması düşünülen yeni nizamname basın hürriyetini kısıtlayacağı gerekçesiyle protesto edildi. Şehrin, Millet Bahçesi denilen yerinde Şubat ayının ilk Pazar günü büyük kalabalığın katıldığı bir miting tertip edildi. Çalyan Karabet burada toplanma amaçlarını izah ettikten sonra nizamname protesto edildi. Sonrasında İhsan Fikri, Hürriyet İmamı Tevfik Efendi, Sisli Selman Efendi, İsmail Safa ve son olarak da Ermeni

⁶⁷ Uçar v.d., *İtidal*, S.17, 23 Kânûn-ı Sani 1324 [5 Şubat 1909]

⁶⁸ Uçar v.d., *İtidal*, S.50, 8 Haziran 1325 [8 Haziran 1909]

⁶⁹ Uçar v.d., *İtidal*, S.2, 30 Ağustos 1324 [12 Eylül 1908]

⁷⁰Karalar Mahallesinde işlediği cinayet nedeniyle İstinaf Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilen Arap Mahmut, hapishane duvarından atlayarak firar etmişti. Olay, basına yansımış, basın ise hapishane yöneticilerini suçlamıştı. Uçar v.d., *İtidal*, S.17, 23 Kânûn-ı Sani 1324 [5 Şubat 1909]

⁷¹ Uçar v.d., *İtidal*, S.38, 25 Nisan 1325 [8 Mayıs 1909]

⁷² Uçar v.d., *İtidal*, S.14, 11 Kânûn-ı Sani 1324 [24 Ocak 1909]

⁷³ Uçar v.d., *İtidal*, S.2, 30 Ağustos 1324 [12 Eylül 1908]

⁷⁴Uçar v.d., *İtidal*, S.4, 24 Eylül 1324 [7 Ekim 1908]

Murahhası Muşeg Efendi konuşma yaptı. Ardından Meclis-i Mebusan riyasetine, bazı devlet makamları ve gazetelere telgraflar çekildi. İtidal gazetesi, mitinge 10.000 kadar kişinin katıldığını ve herhangi bir taşkınlığa rastlanmadığını yazmaktadır⁷⁵.

Adana'da asayiş bozan gelişmelerden biri de şehre gelen mevsimlik amelelerin durumuydu. 1909 baharıyla birlikte amelelerin sorunlarından bazıları "Amele Pazarında Kumarhaneler, Falcılar ve Yankesiciler" başlıklı bir yazı ile Adana basınına yansıdı. Şehre çeşitli vilayetlerden gelen ameleler, çiftliklerde çok büyük zahmetlerle kazandıkları paralarını yine şehirde bırakarak evlerine dönüyorlardı. İçlerinde perişan duruma düşenler az değildi. Gündüz, Çukurova'nın sıcağı altında çalışan ve akşam kazandığını kumara yatıran, hafta başında beş parasız kalan ve amelebaşından para dilenen çok fazla sayıda amele mevcuttu. İtidal gazetesi, çiftlik sahiplerinden zor şartlar altında kazanılan bu paraların heba edilmesinin önüne geçmesini, insanlık namına amelelerin kumar oynamalarını yasaklamalarını istiyordu. Bu talepten anlaşıldığına göre çiftliklerin olduğu yerlerde de ameleler kumar oynuyordu. Hafta başında amele pazarına gelen amelelerin bir kısmı pazartesi gecesi ve ertesi gün (Salı günleri amele pazarıydı ve ameleler pazartesi günü öğleden sonra şehre gelirdi.) amele pazarı civarındaki kahvehanelerde kumar oynuyor, ellerindeki üç beş kuruşu da kaptırıyorlardı. Bir kısmı ise pazar yerinde bulunan falcılara fal baktırırken yankesicilerin kurbanı oluyorlardı. Birinci kısımda çiftçilerden beklenen çaba, şehir merkezinde yaşananlar için polis teşkilatından bekleniyordu. Gazete; polis teşkilatının dikkatini çekme amacı güdüyor, gariban amelenin bu tür tehlikelerden korunmasının hem insanlık hem de ailelerin huzuru için gerekli olduğunu yazıyordu⁷⁶.

Adana ekonomik hayatında her geçen gün sayıları artan ameleler çoğu zaman hırsızlık olaylarının da kurbanı oluyorlardı. Hırsızlık olayları onları en çok uğraştıran sorunlardan biriydi. Simyonoğulları fabrikasına çalışmaya giden çocuklar yolda hırsızlar tarafından üzerindeki elbiselerine kadar soyuluyordu. Bunun üzerine fabrika direktörüne müracaat ederek güneş doğmadan fabrikaya gelmeyeceklerini belirtiyorlardı. Direktör, durumu valiliğe bildiriyor, sorunun çözülmemesi halinde fabrikayı kapatmak zorunda kalacağını ifade ediyordu. İtidal gazetesinin haberine göre sadece 4 gün içinde bu nedenle mağdur olan amele sayısı 17 idi⁷⁷.

Dış siyasetteki gelişmelerin de Adana asayişine olumsuz etkileri oldu. İttihatçılar, 1908 senesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i topraklarına katması üzerine bu ülkenin müttefiki Almanlara karşı tepkilerinin dozlarını artırınca halkın da Almanlara bakışı değişti. Anadolu demiryolunda çalışan ameleler greve gittiler ve İstanbul'da Alman silah şirketi Krup'un yolsuzluklar yaptığını iddia eden protestolar gerçekleştirdiler. Gerginlik Adana'ya da

⁷⁵Telgrafnamenin sureti şöyledir: "Biz Adana ahalisi Müslüman Hristiyan on bini mütecaviz olduğumuz halde Şubat'ın birinci Pazar günü Millet Bahçesi'nde bî'l-ictima memleket mamına işbu beyanatımızı muhterem vekillerimizin ve heyet-i hükümetin nazar-ı dikkatine vaz'a karar verdik. Serbestî-i matbuatın tahdidi şâya-i müdhîşesi sâika gibi beyinlerimizi tarumar etti.

Matbuat milletin tercüman-ı hissiyatı, rehber-i terakkisidir. İlan-ı meşrutiyetten milletin istifade-i fiiliyesi serbestî-i matbuatdan başka bir şey olmadığı halde bununda takyidi arzusunu millet nazar-ı iştibah ile telakki eder.

Devr-i istibdadın vekâyi-i müellimesi matbuatın tahdidıyla başlamıştır. Takyîd-i matbuat-ı mukaddime-i iade-i istibdad bilmekle haklı olan milletmatbuatın taht-ı tehdide aldırılmasına karşı bütün kuvvetiyle müdafaa da mazur oalcağını arz ile hukukunun muhafazasını muhterem mebusanın himmetinden intizar eyler." Uçar v.d., *İtidal*, S.20, 4 Şubat 1324 [17 Şubat 1909]

⁷⁶Uçar v.d., *İtidal*, S.27, 11 Mart 1325 [24 Mart 1909]

⁷⁷Uçar v.d., *İtidal*, S.16, 19 Kanun-ı Sani 1324 [1 Şubat 1909]

yansıdı⁷⁸ ve Almanlar tarafından işletilen iki dokuma fabrikası 1908’de Ermeni ameleler tarafından işgal edildi⁷⁹. Yine Bağdat demiryollarındaki grevden etkilenen sanayi kollarındaki ameleler de greve gitti⁸⁰.

2.3. İkinci Meşrutiyet Döneminde Umumhanelerin Adana Asayişine Etkisi

Adana’ya kontrolsüz amele akınının olumsuzluklara neden olduğu durumlar da ortaya çıkıyordu. Mevsimlik amelelerin göçünden kaynaklanan bazı salgın hastalıklar bu olumsuzluklardan sadece biriydi. 1906 yılında mevsimlik tarım ameleleriyle yayılan frengi hastalığı uzun süre devam etti⁸¹. Adana’daki umumhanelerin yeri ve halk sağlığını tehdit etmesi başlı başına bir sorundu. İkinci Meşrutiyet döneminde ise umumhaneler huzursuzluk kaynağı olarak hükümetle halkı karşı karşıya getirdi. 1908 yılının sonlarında frengi hastalığının yayılmasında umumhanelerin rolü üzerinde Adana basınında bir yazı yer aldı. Karalar Mahallesi’nde bulunmakta olan umumhaneler mahalle halkının şikâyetleri üzerine kaldırıldı ve buralarda çalışan kadınlara belirli bir yer gösterilmediğinden Adana mahallelerine dağıldılar. Bir kısmı ise Mersin’e gitti. *İtidal* gazetesi şehir dışından gelen insanların fazlalığı dolayısıyla umumhanelerin bulunmasını doğal buluyordu. En azından bunların çalıştıkları yerlerin temizliği, frengi hastalığının şehre yayılmasının önlenmesi gibi hususlarda belediye, polis idaresi ve heyet-i sıhhiyenin sürekli denetim yapmasını istiyordu. Umumhanelerin şehirden çıkarılarak faaliyetlerini şehir civarında sürdürmelerini güvenlik ve sağlık açısından elzem görüyordu⁸².

Karalar Mahallesi’nde bulunan umumhaneler 1909 yılı başlarında Vilayet İdare Meclisi kararıyla kaldırıldı ve 1909 Şubat’ında tekrar Karalar Mahallesi’ne getirildi. Mahalleli durumdan memnun olmayarak bunların tekrar ikamesini istemediklerinden dertlerini anlatmak için geldikleri valilikte güvenlik kuvvetlerinin sert müdahalesi ile karşılaştı. Karalar Mahallesi sakinleri; cinayetlerin eksik olmadığı ve her türlü rezilliğin yaşandığı umumhanelerin kaldırılması için çok çalıştıklarını, kadınların tekrar mahalleye getirilmesini kabullenemediklerini belirttiler. Dertlerini anlatmaya gelen mahalleliye hükümetin müdahale etmesine ve içlerinden beş on kadarını tutuklamasına oldukça içerlediler. Mahalleden çıkarılarak perişan bir şekilde Adana sokaklarında dolaştırılan kadınlar tekrar mahalleye döndü. *İtidal* gazetesi “dün bu karıları oradan kaldıran hükümetin, bugün bir kuvve-i müsellaha iânesiyle (polis eşliğinde) tekrar eski yerlerine koyması şayan-ı hayrettir” ifadelerini kullandı ve yöneticileri mantıksızlıkla suçladı⁸³.

2.4. İkinci Meşrutiyet Döneminde Adana’daki Kulüplerin Asayiş Etkisi

İkinci Meşrutiyet’in ilanını müteakip hemen her yerde İttihat ve Terakki kulüpleri açıldı ve halk coşkuyla hürriyet kutlamalarına katıldı. İl ve ilçelerde asker, sivil aydınlar, bölgenin ileri gelenleri ve toplumun her seviyesinden insanlar bu kulüplere üye oldular⁸⁴. Adana’da Türk ve

⁷⁸Inan, s.30; Şanda, s.35.

⁷⁹Uğur Inan, *Osmanlı Devleti’nde Alman Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, (Ankara: TTK Yayınları, 2015), 30; Hüseyin Avni Şanda, *Yarı Müstemele Oluş Tarihi 1908 İşçi Hareketleri*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, t.y.), 35.

⁸⁰ *Yurt Ansiklopedisi*, C. 1, s.131.

⁸¹Songül Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus’ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, (Tarsus, Tarsus Sanayi Odası Yayınları, 2015), 183.

⁸² Uçar v.d., *İtidal*, S.8, 9 Kânûn-ı Evvel 1324 [22 Aralık 1908]

⁸³ Uçar v.d., *İtidal*, S.17, 23 Kânûn-ı Sani 1324 [5 Şubat 1909]

⁸⁴Tevfik Çavdar, *Talat Paşa*, (Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları,1995), 92.

Ermenilerden oluşan beş altı kişi İttihat ve Terakki Kulübü'nü birlikte kurdular. Üstelik farklı idealler beslemelerine rağmen aynı kulübe pek çok Ermeni de üye oldu⁸⁵.

Zamanla Adana'da bulunan İttihat ve Terakki Partisi Adana Şubesi üyeleri ile Meşrutiyet karşıtları arasında ortaya çıkan nüfuz mücadeleleri oldukça sertleşti. Bağdadizade Abdulkadir'in kurduğu Ziraat Kulübü, İttihat ve Terakki karşıtı faaliyetlerde önemli bir rol oynadı. İttihad-ı Muhammedi Fırkası da eski polis müdürü Zor Ali üzerinden Meşrutiyet karşıtı kampanyanın içerisine dâhil oldu. Zor Ali, Fedakân-ı Millet Cemiyeti vasıtasıyla bölge ileri gelenlerinin bir kısmının desteğini de elde etti. Bahsi geçen çekişmeler, şehirde var olan siyasi ortamı oldukça ağırlaştırdı⁸⁶. Yine İtidal gazetesinin 12 Eylül 1908 tarihli ikinci sayısında Meşrutiyet karşıtı bir cemiyet kurulacağı iddiası yer almakta, böyle bir girişimin beyhude olduğu ifade edilmektedir⁸⁷.

Azınlıkların da Adana'da çeşitli kulüpler kurduğu görülmektedir. Açılan kulüpler genelde Ermeni komitelerinin teşkilatlanma çalışmalarının bir ürünüydü. Bu kapsamda Ermeniler "Hınçaklıların Milli Lokali" adıyla bir kulüp tesis ettiler⁸⁸. Adana Olayları öncesinde şehirde Taşnaksudyun Cemiyeti de şube açtı. Cemiyetin şube müdürü Zakarya Bızdıkyan, Adana eşrafındandı ve şehrin en eski ailelerinden birine mensuptu. Diğer bir Ermeni örgütü olan Hınçak Cemiyeti'nin önde gelenleri ise Çalyan Karabet, Avadis Kelebekyan, Haykazun(?), Dişçi Aharun Efendiler idi. Karabet'in ifadesiyle bu şahıslar Adana'da itibar sahibi, kimseye zararı olmayan, Türk eşrafla ve devlet memurlarıyla iyi ilişkiler içerisinde bulunan kişilerdi⁸⁹.

Sonuç

Adana'da İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce de güvenlik problemleri mevcuttu. Şehrin otoriter valisi asayişin sağlaması için yoğun bir mesai sarf etti. Ancak yeni rejimin doğuşu şehrin sorunlarını hafifletmek yerine daha da ağırlaştırdı. İkinci Meşrutiyet öncesinde yaşanan asayiş problemleri ilk anlarda yaşanan sevinç gösterileri arasında geri plana düştü. Çünkü 1908 yılında ilan edilen İkinci Meşrutiyet'in yarattığı coşku birçok Osmanlı şehrinde sevinç gösterilerine neden oldu. Adana bu coşkunun hararetle yaşandığı yerlerden biriydi. Böylece şehirde yaşanan birçok sorunun çözüleceğine dair bir inanç ortaya çıktı. Yapılan gösteriler, unsurlar arasında yakınlaşma dikkat çekiciydi. Ziya Paşa gibi hürriyet kahramanlarının mezarları ziyaret edildi. II. Abdülhamit döneminde sürgüne gidenler geri döndü ve adeta kahraman gibi karşılandı. Eğlenceler, nutuklar eksik olmadı ve çeşitli kulüpler kuruldu. Bu kulüplerin bazılarında Müslim ve gayrimüslimler birlikte yer aldı.

Yaşanan coşkunun boyutu zamanla devlet otoritesini zaafa uğratacak duruma geldi. Büyük çoğunluk, meşrutiyeti canının istediği her şeyi yapmak olarak algılamaya başladı. Bu durumda şehir yöneticileri otorite kurmakta zorlandı. Devletin işleyişine İttihat ve Terakki adına müdahale edenler çoğaldı. Buna polis ve jandarmanın içler acısı hali de eklenince devlet otoritesi ayağa düştü. Şehirde duvarları süsleyen isimsiz yazılarda herkes bir diğerini tahkir etmeye ve iftirada bulunmaya başladı. Basında da devlet otoritesini sarsacak kadar vali ve diğer yöneticilere

⁸⁵Karabet, s.17.

⁸⁶ Kemal Çiçek, "Adana Olayları Hakkında Bildiklerimiz Bilmediklerimiz", *1909 Adana Olayları/ Makaleler*, Ed. Kemal Çiçek, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 16.

⁸⁷ Uçar v.d., *İtidal*, S.1, 23 Ağustos 1324 [5 Eylül 1908]

⁸⁸ Muhammet Fırat, "Adana Ermeni Olaylarının Antakya Havalisine Etkisi", *IV. Hatay Tarih ve Folklor (18-19 Ekim 1996) Bildirileri Sempozyumu*, (Antakya: 1997), 7.

⁸⁹Karabet, s.23.

muhafele edildi. Adana ileri gelenleri arasında yaşanan huzursuzluklar daha belirgin hale geldi ve “Sandalya Kavgası” denen olay patlak verdi. Bu durum şehirde huzur ortamının bozulmasında ve Türkler arasında birlik duygusunun zayıflamasında etkili oldu. Yine işçilerden ve umumhanelerden kaynaklı sorunlar daha gözle görülür bir hal aldı. İşçiler kumar, hırsızlık ve yankesicilik olaylarından dolayı mağdur oluyorlardı. Umumhanelerin bulunduğu mahallerden taşınıp sonra tekrar aynı yere getirilmesi rahat bir nefes aldığı düşünün halkı huzursuz etti ve gerginliğe neden oldu. Yaşanan coşku ve aşırılıklara zaten eskiden var olan asayiş sorunlarının da eklenmesi şehirde devlet otoritesini ortadan kaldırdı. Bütün bu gelişmeler şehirde etnik ve dini temelli çatışmaya zemin hazırlayan ortamın doğmasında küçümsenemeyecek bir etki yaptı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BEO, 535/40082, 17 Cemaziye'l-Evvel 1312 [16 Aralık 1894]
BEO, 3621/271523, 24 Haziran [1] 325 [7 Temmuz 1909]
BEO, 3535/265082, 2 Temmuz [1] 327 [15 Temmuz 1911]
BEO, 3621/271523, 7 Temmuz [1] 325 [20 Temmuz 1909]
BEO, 3535/265082, 29 Teşrin-i Evvel [1] 328 [11 Kasım 1912]
BEO, 3661/274536, 17 Teşrin-i Evvel [1] 325 [6 Kasım 1909]

Gazeteler

- İtidal*, S.1, 23 Ağustos 1324 [5 Eylül 1908]
İtidal, S.2, 30 Ağustos 1324 [12 Eylül 1908]
İtidal, S.3, 23 Ağustos 1324 [5 Eylül 1908]
İtidal, S.4, 24 Eylül 1324 [7 Ekim 1908]
İtidal, S.5, 8 Teşrinievvel 1324 [21 Ekim 1908]
İtidal, S.6, 6 Teşrin-i Sani 1324 [19 Kasım 1908]
İtidal, S.7, 4 Kânûn-ı Evvel 1324 [17 Aralık 1908]
İtidal, S.8, 9 Kânûn-ı Evvel 1324 [22 Aralık 1908]
İtidal, S.9, 13 Kânûn-ı Evvel 1324 [26 Aralık 1908]
İtidal, S.10, 17 Kânûn-ı Evvel 1324 [30 Aralık 1908]
İtidal, S.11, 24 Kânûn-ı Evvel 1324 [6 Ocak1909]
İtidal, S.12, 24 Kânûn-ı Sani 1324 [6 Şubat 1909]
İtidal, S.13, 7 Kânûn-ı Sani 1324 [20 Ocak 1909]
İtidal, S.14, 11 Kânûn-ı Sani 1324 [24 Ocak 1909]
İtidal, S.16, 19 Kanun-ı Sani 1324 [1 Şubat 1909]

- İtidal*, S.17, 23 Kânûn-ı Sani 1324 [5 Şubat 1909]
İtidal, S.19, 31 Kânûn-ı Sani 1324 [13 Şubat 1909]
İtidal, S.20, 4 Şubat 1324 [17 Şubat 1909]
İtidal, S.21, 9 Şubat 1324 [22 Şubat 1909]
İtidal, S.27, 11 Mart 1325 [24 Mart 1909]
İtidal, S.28, 14 Mart 1325 [27 Mart 1909]
İtidal, S.30, 21 Mart 1325 [3 Nisan 1909]
İtidal, S.32, 28 Mart 1325 [10 Nisan 1909]
İtidal, S.33, 7 Nisan 1325 [20 Nisan 1909]
İtidal, S.35, 15 Nisan 1325 [28 Nisan 1909]
İtidal, S.36, 18 Nisan 1325 [1 Mayıs 1909]
İtidal, S.37, 21 Nisan 1325 [4 Mayıs 1909]
İtidal, S.38, 25 Nisan 1325 [8 Mayıs 1909]
İtidal, S.43, 25 Mayıs 1325 [7 Haziran 1909]
İtidal, S.50, 8 Haziran 1325 [8 Haziran 1909]
İtidal, S.51, 9 Haziran 1325 [22 Haziran 1909]
İtidal, S.56, 16 Haziran 1325 [29 Haziran 1909]

Telif Eserler

- “Adana”, *Yurt Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1981, s.7-181.
Komisyon, *Adana İl Yıllığı 1967*, Adana: İpek matbaası, 1968.
Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım*, İstanbul: Tan Gazetesi Matbaası, 1961.
Ayhan, Yusuf, *Çukurova Albümü I*, Adana: Kemal Matbaası, 1973.
Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 7. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
Cemal Paşa, *Hatırat*, yay. haz. Metin Martı, 5. Baskı, İstanbul: Arma Yayınları, 1996.
Çalyan Karebet, *Adana Vakası ve Mesulleri*, Dersaadet: 1325.
Çavdar, Tevfik, *Talat Paşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
Çiçek, Kemal, “Adana Olayları Hakkında Bildiklerimiz Bilmediklerimiz”, *1909 Adana Olayları/ Makaleler*, Ed. Kemal Çiçek, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s.7-57.
Fırat, Muhammet, “Adana Ermeni olaylarının Antakya Havalisine Etkisi”, *IV. Hatay Tarih ve Folklor (18-19 Ekim 1996) Bildirileri Sempozyumu*, Antakya: 1997, s.1-25.
Günay, Nejla *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

- Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. II, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, t.y..
- İkinci Meşrutiyet'in İlânı ve Otuz Bir Mart Hâdisesi II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey'in Fezlekesi*, yay. haz. Faik Reşit Unat, Ankara: TTK, 2014.
- Hayta, Necdet, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıldan Yıkılışa Kadar)*, Ankara: Gazi Yayınevi, 2003.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye*, C. IV, 5. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- İnan, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Alman Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, 5. baskı, çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Ricali (1839-1922)*, İstanbul: İsis Yayınları, 1999.
- McCarthy, Justin, *Osmanlı'ya Veda*, çev. Mehmet Tuncel, 2. Baskı, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Tanör, Bülent, *osmanlı-türk anayasal gelişmeleri*, 11. Baskı, İstanbul: YKY Yayınları, 2004.
- Toros, Taha, *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, İstanbul: İsis Yayınları, 1996.
- Uçar, Ahmet, Kemal Erkan, Selman Soydemir, *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909)*, C. 1, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Yayınevi, 1995.
- Ulutaş, Songül, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, Tarsus: Tarsus Sanayi Odası Yayınları, 2015.